

MARTA BOŻEWICZ*

A jeśli nie religia, to co jest ważne? Zróżnicowanie wewnątrz- i międzypokoleniowe systemów aksjonormatywnych młodych Polaków

If Not Religion, then What Matters? Intra- And
Intergenerational Differentiation of the Axiological-
Normative Systems of Young Poles

Abstrakt

Kryzysy ostatnich lat, m.in. pandemia, wojna w Ukrainie, niestabilność gospodarcza, mogą zaburzać mechanizm opisany przez Ingleharta, zgodnie z którym wzrost bezpieczeństwa egzystencjalnego w społeczeństwie prowadzi do przyjmowania wartości postmaterialistycznych. Celem artykułu jest określenie hierarchii wartości młodych Polaków, ze szczególnym uwzględnieniem miejsca wiary oraz pokazanie różnic międzypokoleniowych (generacji Y i Z) i wewnątrzpokoleniowych. Analizowane dane empiryczne pochodzą z badań ilościowych prowadzonych przez CBOS, przede wszystkim z reprezentatywnego sondażu osób w wieku od 18 do 44 lat zrealizowanego w listopadzie 2024 roku. Zastosowano testy porównania średnich (t Studenta) oraz analizę dystrybucji odpowiedzi, a w przypadku danych trendowych z lat 2017–2025 wykorzystano zestawienia wskaźników deklarowanej wiary i praktyk religijnych. Różnice między pokoleniami Y i Z są niewielkie, natomiast bardzo wyraźnie zarysowują się różnice między kobietami a mężczyznami: kobiety znacznie wyżej oceniają znaczenie takich wartości, jak równe traktowanie innych, edukacja, kontakt z kulturą, szacunek innych ludzi i ekologia, dbanie o środowisko. Trend spadkowy praktyk religijnych w Polsce wyhamował po pandemii, a rok 2025 przyniósł wzrost deklaracji wiary młodych. Kumulacja kryzysów przesuwająca młode

* Dr Marta Bożewicz – Katedra Metodologii Badań nad Polityką, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski, adres do korespondencji: ul. Nowy Świat 67, 00-927 Warszawa, e-mail: marta.bozewicz@uw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-0814-1815

kohorty w stronę wartości związanych z bezpieczeństwem, co wskazuje na osłabienie oczekiwanej w teorii Ingleharta dynamiki postmaterialistycznej. Jednocześnie silne różnice wewnątrzpokoleniowe między kobietami a mężczyznami sugerują, że to one, a nie sam podział na generacje, mogą stać się czynnikiem wyjaśniającym współczesne orientacje wartości młodych Polaków.

Słowa kluczowe: młodzi Polacy, pokolenie Z, wartości, różnice pokoleniowe, Inglehart

Abstract

The crises of recent years, including the pandemic, the war in Ukraine, and economic instability, may disrupt the mechanism described by Inglehart, according to which increasing existential security in a society leads to the adoption of post-materialist values. The aim of the article is to identify the value hierarchy of young Poles, with particular attention to the place of religious faith, and to show intergenerational (Generations Y and Z) as well as intragenerational differences. The empirical data analyzed come from quantitative research conducted by CBOS, primarily from a representative survey of individuals aged 18–44 carried out in November 2024. Student's t-tests were used to compare means, along with an analysis of response distributions. For trend data from 2017–2025, indicators of declared faith and religious practices were examined. Differences between Generations Y and Z are minor, while differences between women and men are clearly pronounced: women rate the importance of values such as equal treatment of others, education, engagement with culture, respect from other people, and ecology, environmental care significantly higher. The downward trend in religious practice in Poland slowed after the pandemic, and 2025 saw an increase in declared religiosity among young people. The accumulation of crises shifts young cohorts toward security-related values, indicating a weakening of the post-materialist dynamic expected under Inglehart's theory. At the same time, strong intragenerational differences between women and men suggest that these gender differences – rather than generational divisions per se – may become a key factor in explaining contemporary value orientations among young Poles.

Keywords: young Poles, Generation Z, values, generational differences, Inglehart

Wprowadzenie

Najmłodsze pokolenie dorosłych, generacja Z, bywa określane pokoleniem zmian, ale też „końca świata”, ponieważ osoby urodzone w latach 1995–2006 wchodziły i wchodzi w dorosłość naznaczoną licznymi kryzysami – kryzys klimatyczny, pandemia COVID-19 i załamanie gospodarcze, rosyjska agresja na Ukrainę i szalejąca inflacja, kryzys zdrowia psychicznego spowodowany izolacją i lękiem to tylko niektóre doświadczenia, które ich łączą. Jednocześnie, badania empiryczne prowadzone w Polsce dowodzą, że przedstawiciele pokolenia Z są jedną z najbardziej różnorodnych grup pokoleniowych¹, a ocena ich systemu wartości i wzorców myślenia – niejednoznaczna. W dyskursie medialnym dominują powierzchowne charakterystyki młodych; opisuje się je jako pierwsze

¹ M. Kwiecińska, D. Teneta, *System wartości i wzorce myślenia pokolenia Z w kontekście zdolności organizacji do zmian – wyniki badań*, w: *W kręgu zmiany organizacyjnej. Księga jubileuszowa z okazji 45-lecia pracy naukowo-dydaktycznej Profesor Grażyny Osbert-Pociechy*, red. J. Lichtarski, S. Nowosielski, C. Zając, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2024, s. 83–95, DOI: 10.15611/2024.14.7.06.

prawdziwie globalne pokolenie, które dorastało w pełni cyfrowym świecie, z telefonem komórkowym w trybie online:

Nie znają Polski sprzed wstąpienia do Unii Europejskiej, swojej codzienności bez technologii i w większości nie pamiętają Polski pod rządami innych partii niż Prawo i Sprawiedliwość oraz Koalicja Obywatelska. Swobodniej niż ich rodzice i dziadkowie poruszają się po świecie, znają języki obce, co daje im dostęp do zupełnie innych możliwości².

W starzejących się społeczeństwach zachodnich, w tym także polskim, generacja Z stanowi mały odsetek populacji – według danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) z 2023 roku osoby w przedziale wieku od 18 do 29 lat stanowiły około 12% całości³. Jednocześnie pokolenie młodych powoduje, że zakwestionowane i doprecyzowane zostają teorie sekularyzacji⁴ i postmodernizmu⁵. Nieustannie podkreśla się konieczność prowadzenia dalszych badań w celu pełniejszego zrozumienia dynamiki przemian systemów aksjonormatywnych młodych ludzi⁶.

1. Tło teoretyczne

Ewolucja systemów wartości stanowi jeden z centralnych tematów współczesnej socjologii i jest interpretowana z perspektywy różnych tradycji teoretycznych. Zaliczyć można do nich teorię późnej nowoczesności Anthony'ego Giddensa⁷, koncepcję społeczeństwa ryzyka Ulricha Becka⁸, teorię płynnej nowoczesności Zygmunta Baumana⁹ oraz teorię zmiany wartości postmaterialistycznych Ronalda Ingleharta¹⁰. Ten ostatni w 1977 roku sformułował tzw. hipotezę niedoboru (*scarcity hypothesis*), zgodnie z którą ludzie cenią najbardziej

² K. Gagatek, U. Karaś, J. Kelsz, *Stan Młodych 2025*, Fundacja ważne sprawy, Warszawa 2025, s. 15.

³ E. Lisiak, E. Morytz-Balska, *Polska w liczbach 2023*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2023.

⁴ B. Cizreli, C. Özyurt, *The Condition of Religion in Modern, Post-Modern, Global Transformation Processes: Critical Contribution to Theories of Religion*, „Küllüye”, t. 3, 2022, nr 2, s. 82–107.

⁵ G. Georgiu, *Reversibility of Secularization a Thesis Confirmed in Post-Modernity*, „European Journal of Science and Theology”, t. 10, 2014, nr 2, s. 15–24.

⁶ R. Marzęcki, *Orientacje ideologiczne i lewicowo-prawicowa samoidentyfikacja młodych Polek i Polaków. Obraz politycznej przepaści płciowo-pokoleniowej*, „Przegląd Politologiczny” 2023, nr 3, s. 5–18. DOI: 10.14746/pp.2023.28.3.1.

⁷ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. Ja i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.

⁸ U. Beck, *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Cieśla, Scholar, Warszawa 2002.

⁹ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, tłum. T. Kunz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.

¹⁰ R. Inglehart, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton, Princeton University Press, Princeton 1997.

wartości odpowiadające na ich najpilniejsze potrzeby oraz te zasoby, których braku najbardziej doświadczają¹¹. Badając państwa po II wojnie światowej, zauważył, że w społeczeństwach dotkniętych niepewnością ekonomiczną, konfliktami lub zagrożeniem dominują wartości materialistyczne, takie jak bezpieczeństwo, porządek, stabilność gospodarcza i kontrola społeczna. Natomiast w warunkach dobrobytu i bezpieczeństwa podstawowe potrzeby zostają zaspokojone, co pozwala na zwrócenie się ku wartościom postmaterialistycznym, związanym z autonomią, ekspresją jednostkową, uczestnictwem politycznym, jakością życia i samorealizacją¹². Opisując transformację społeczeństw od tradycyjnych do świecko-racjonalnych, Inglehart wprowadził model socjalizacji pokoleniowej (*cohort hypothesis*), argumentując, że zmiana wartości w skali społeczeństwa nie zachodzi nagle, lecz jest procesem długotrwałym, kumulatywnym i generacyjnym¹³. Kolejne kohorty wychowywane w warunkach pokoju i dobrobytu zastępują starsze pokolenia ukształtowane w czasach niedostatku i zagrożenia, prowadząc do stopniowego wzrostu znaczenia wartości postmaterialistycznych¹⁴. Międzypokoleniowe zastępowanie populacji jako mechanizm zmiany wartości tłumaczy, dlaczego nawet czasowe kryzysy gospodarcze rzadko odwracają długookresowy trend kulturowy: wartości nowych pokoleń nie znikają, lecz utrzymują się pomimo krótkotrwałych wstrząsów makroekonomicznych.

W rozwinięciu teorii postmodernizmu i zmiany kulturowej Inglehart z Pippą Norris przekonywali, że wzrastający stopień bezpieczeństwa egzystencjalnego sprzyja sekularyzacji. W społeczeństwach postindustrialnych wartości materialistyczne podkreślające dyscyplinę i wypełnianie obowiązków tracą na znaczeniu, a priorytetem staje się dążenie do samorealizacji, wolności, zaspokojenia potrzeb intelektualnych i estetycznych¹⁵. Zwiększone poczucie bezpieczeństwa zmniejsza potrzebę poszukiwania otuchy, jaką niesie religia. Ta ma, ich zdaniem, znaczenie jako ochrona przed fizycznym, osobistym i społecznym zagrożeniem, a więc jako zabezpieczenie na wypadek katastrof naturalnych, takich jak trzęsienie ziemi, susza czy tornado, ale także przed zagrożeniem wojną, biedą czy naruszeniem praw człowieka. Kiedy w wyniku modernizacji w społeczeństwach wzrasta dobrobyt i bezpieczeństwo, wtedy maleje zapotrzebowanie na systemy religijne¹⁶.

¹¹ Tenże, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977.

¹² Tenże, *Modernization...*

¹³ P.R. Abramson, R. Inglehart, *Generational Replacement and Value Change in Eight West European Societies*, „British Journal of Political Science”, t. 22, 1992, nr 2, s. 183–228.

¹⁴ R. Inglehart, C. Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

¹⁵ P. Norris, R. Inglehart, *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*, tłum. R. Babińska, Nomos, Kraków 2006.

¹⁶ Tamże, s. 299–328.

Przechodzenie od społeczeństwa materialnego do postmaterialnego prowadzi w tym ujęciu do sekularyzacji.

Debata nad sekularyzacją toczy się niemal od początku pojawienia się tej teorii w drugiej połowie XX wieku i doczekała się obszernych opracowań¹⁷. Początkowe, dość radykalne, tezy o podążaniu w kierunku zaniku religii i marginalizacji jej wpływu zarówno na życie publiczne, jak i prywatne już w latach siedemdziesiątych XX wieku zaczęły być kwestionowane na podstawie empirycznych pomiarów religijności (praktyki, tożsamości i znaczenia), które nie tylko nie potwierdzały tych prognoz, ale nawet wykazały „powrót religii” w polityce, kulturze i mediach. Od lat osiemdziesiątych nasiliły się krytyczne obserwacje wskazujące na ożywienie religijności i nowe formy zaangażowania religii w większości regionów świata¹⁸. Przełom XX i XXI wieku przyniósł zarówno redefinicję pojęcia sekularyzacji¹⁹, jak i teorię przeciwną – desekularyzacji, wprowadzoną przez Petera Bergera, jednego z czołowych wyznawców sekularyzacji z lat siedemdziesiątych XX wieku²⁰. Pojawiła się koncepcja społeczeństwa postsekularnego, głównie za sprawą Jürgena Habermasa, który wskazał na rozkwit myślenia religijnego i jego polityczną wagę, nieprzewidzianą w klasycznych teoriach sekularyzacji²¹. W kontekście postsekularyzmu²² mówi się o wieloaspektowej reakcji religii na globalizację i zmiany społeczne. Globalizacja sprzyja procesom pluralizacji i indywidualizacji, także w obszarze religii²³. Zdaniem Jose Casanovy indywidualizacja religijności polega „na tworzeniu własnej wiary w oderwaniu od instytucji Kościoła. Jednostka sama wybiera określone elementy chrześcijańskiej tradycji, pozostając otwartą także na wpływy innych wyznań”²⁴. Teorie przemian systemów wartości łączą się więc z teoriami dotyczącymi zmian w sferze religijności.

¹⁷ Zob. J. Mariański, *Sekularyzacja, desekularyzacja, nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Nomos, Kraków 2013; K. Zielińska, *Spory wokół teorii sekularyzacji*, Nomos, Kraków 2009, E. Firlit i in., *Pomiędzy sekularyzacją i religijnym ożywieniem*, Ignatianum, Kraków 2012.

¹⁸ K. Zielińska, *Spory wokół teorii sekularyzacji*, s. 9.

¹⁹ P. Berger, *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*, tłum. W. Kurdziel, Nomos, Kraków 2005.

²⁰ *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, red. P. Berger, William B. Eerdmans Publishing Company–Grand Rapids, Michigan 1999.

²¹ D. Speczyńska, *Habermas o religii w polityce*, „Etyka”, nr 48, 2014, s. 69–88; J. Habermas, *Wierzyć i wiedzieć*, tłum. M. Łukasiewicz, „Znak” 2002, nr 9, s. 8–21.

²² J. Kaczmarek, *Postsekularyzm – mikro- czy megatrend?*, „Przegląd Religioznawczy”, t. 4, 2019, s. 35–46.

²³ J. Mariański, *Sekularyzacja ...*, s. 58.

²⁴ J. Casanova, *Musimy akceptować religijne dziedzictwo*, „Dziennik” 2008, nr 211, dodatek „Europa” nr 38, s. 4.

Na gruncie socjologii wartości są pojmowane na ogół jako zwerbalizowany przedmiot celów i dążeń, stosunkowo łatwo obserwowalnych²⁵: „Mają charakter dosyć ogólnych i trwałych orientacji, określających perspektywę życia codziennego, jego sens i znaczenie, a także wyznaczają pośrednio normy określające konkretne działania”²⁶. Ważne jest podkreślenie, że mają one podmiotowo-indywidualny charakter, gdyż to jednostka je odczuwa i uznaje, jest ich podstawowym i najważniejszym nośnikiem²⁷. Ale odnoszą się też do kontekstu społeczno-kulturowego: w każdej grupie społecznej ludzie mają wyobrażenia o tym, co jest cenne, czegoś pragną lub unikają, o coś zabiegają.²⁸ Wartości tworzące hierarchię to:

układ kategorii poznawczych – służących człowiekowi do opisu i oceny świata – w którym pewne fakty, zjawiska, obiekty uważa on za szczególnie ważne dla siebie i innych. System odgrywa istotną rolę w strukturze osobowości jednostki, gdyż wyzwała określone emocje wobec otaczających ludzi i zjawisk; ma wpływ na kierunek i sposób zachowania w różnych sytuacjach życiowych. Stanowi jawny lub ukryty mechanizm działania człowieka²⁹.

2. Metodologia

Celem niniejszego artykułu jest pokazanie, jak wygląda system wartości młodych Polaków wchodzących w dorosłość w czasie naznaczonym wieloma kryzysami i odpowiedź na następujące pytania badawcze:

- Jak różni się pokolenie Z od pokolenia Y pod względem deklarowanych wartości?
- Jakie są różnice wewnątrzpokoleniowe?
- Jakie miejsce w systemie wartości zajmuje wiara?
- Jak zmieniła się religijność młodych Polaków w czasie (od pandemii do 2025 roku)?

Prezentowane dane empiryczne pochodzą z comiesięcznych badań ilościowych realizowanych przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) na reprezentatywnych próbach ogólnopolskich, które zostały opracowane

²⁵ J. Mariański, *Księdza Profesora Jana Szymczyka narracja socjologiczna o wartościach*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 67, 2024, nr 1, s. 7. DOI: 10.31743/znkul.16983.

²⁶ Tamże.

²⁷ J. Szymczyk, *Odkrywanie wartości. Z problematyki socjologiczno-aksjologicznej*, Polihymnia, Lublin 2004, s. 7.

²⁸ J. Mariański, *Socjologia i moralność. Czym jest i dokąd zmierza socjologia moralności?*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019, s. 203–231.

²⁹ J. Szymczyk, *Socjologiczne rozumienie wartości w aspekcie relacjonistycznym*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 62, 2019, nr 3, s. 40. DOI: 10.31743/zn.2019.62.3.03.

samodzielnie przez autorkę (na surowych danych). W celu ukazania długiego trendu zagregowano dane miesięczne w roczne dla przejrzystości analiz. Liczba osób w wieku od 18 do 24 lat w każdym prezentowanym roku przekracza 1000, poza rokiem 2025, ponieważ te dane pochodzą wyłącznie z pierwszego półrocza (N = 558). Drugą podstawę analiz stanowił sondaż przeprowadzony na reprezentatywnej próbie Polaków będących w wieku od 18 do 44 lat. Badanie *Orientacje życiowe* zostało zrealizowane przez CBOS na przełomie października i listopada 2024 roku, a jego celem było szczegółowe przyjrzenie się pokoleniu Z (roczniki 1995–2006) na tle nieco starszej generacji, tzw. milenialsów. Próba losowa z operatu PESEL była reprezentatywna dla osób w wieku od 18 do 44 lat (N = 1573), ale także oddzielnie dla każdej z generacji młodych (Y i Z). Proporcjonalnie do struktury w populacji Polaków liczebność pokolenia Z wynosiła N = 509, a pokolenia Y N = 1064. Przedmiotem badania, oprócz systemu wartości Polaków, były postawy wobec macierzyństwa, plany prokreacyjne i inne tematy, a ze względu na drażliwość tych kwestii respondenci sami wypełniali ankietę na tabletach (88,7%) lub przez Internet (11,3%), aby zniwelować efekt ankierski.

W artykule zostały przyjęte następujące definicje. Pokolenie Z to osoby urodzone w roku 1995 i później. Jednak nie wszystkie, a jedynie dorosłe (w momencie badania miały ukończone 18 lat, czyli urodzone w 2006 roku, podczas gdy za pokolenie Z uznaje się roczniki do 2012 roku). Pokolenie Y to osoby z roczników 1980–1994, inaczej zwane milenialsami, ponieważ wchodziły w dorosłość na przełomie wieków. Obie te generacje w niniejszym artykule potraktowano jako młodych Polaków. Prezentowany w początkowych analizach ogół Polaków stanowiły wszystkie osoby dorosłe zameldowane na terenie Polski (w wieku 18 lat i więcej). Operatem losowania w badaniu CBOS był rejestr PESEL. Na tle ogółu Polaków prezentowana jest kohorta wiekowa od 18 do 24 lat, czyli osoby będące w poszczególnych latach w wieku mieszczącym się w tym przedziale.

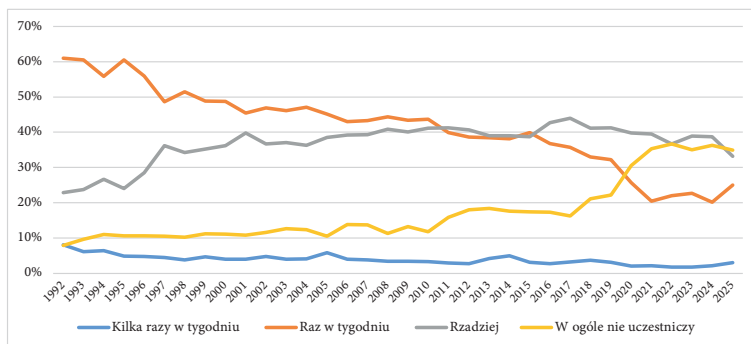
Użyte wskaźniki są zoperacjonalizowane następująco: praktyki religijne to odpowiedź na pytanie o deklarowaną częstość udziału „w mszy, nabożeństwie lub spotkaniu religijnym”. Operacjonalizacją wiary jest autodeklaracja na skali: głęboko wierzący, wierzący, raczej niewierzący, całkowicie niewierzący. Pytanie o wartości brzmiało natomiast: „Proszę określić, jak ważne są w Pana(i) życiu poniższe wartości:” na siedmiostopniowej skali od „1 – zupełnie nieważne” do „7 – bardzo ważne” (tylko krańce skali były podpisane).

3. Wyniki

3.1. Religijność młodego pokolenia

Przed pandemią COVID-19 widoczny był spadek religijności najmłodszej kohorty wiekowej³⁰ w Polsce. Od 2017 do 2020 roku odsetek osób w wieku od 18 do 24 lat³¹ deklarujących, że w ogóle nie uczestniczą w mszach, nabożeństwach lub spotkaniach religijnych wzrósł dwukrotnie (z 16% do 31%). Pod wpływem zamknięcia kościołów z powodu ograniczeń wprowadzanych przez rządy większości krajów na świecie, mających zapobiegać rozprzestrzenianiu się wirusa SARS-CoV-2, część osób słabo lub umiarkowanie zaangażowanych w życie religijne dostrzegła, że praktyki religijne nie są im potrzebne. Odsetek pokolenia Z³², jak również ogółu Polaków, którzy w ogóle nie uczestniczą w mszach utrzymuje się w ostatnich pięciu latach na zbliżonym poziomie. O ile w 2018 roku Mirosława Grabowska pisała, że w najmłodszym pokoleniu sekularyzacja „przechodzi w kłus”³³ i dowodziły tego również badania ogólnoswiatowe głoszące, że Polska jest najszybciej sekularyzującym się krajem³⁴, o tyle po pandemii częstość praktyk religijnych osób w wieku od 18 do 24 lat ustabilizowała się, a nawet w 2025 roku³⁵ widoczny jest pewien wzrost odsetka osób chodzących co niedzielę do kościoła.

Wykres 1. Częstość praktyk religijnych osób w wieku od 18. do 24. roku życia na przestrzeni lat

Źródło: opracowanie własne na podstawie cyklicznych badań CBOS.

³⁰ Por. R. Boguszewski, M. Bożewicz, *Religijność i moralność polskiej młodzieży – zależność czy autonomia?*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 62, 2019, nr 4, s. 31–52. DOI: 10.31743/zn.2019.62.4.02; M. Grabowska, *Bóg a sprawa polska. Poza granicami teorii sekularyzacji*, Scholar, Warszawa 2018.

³¹ W każdym prezentowanym roku liczba osób w tym przedziale wiekowym wynosi ok. 1100–1200.

³² Od roku 2020 wszystkie osoby z kohorty wiekowej 18–24 lata należały do pokolenia Z.

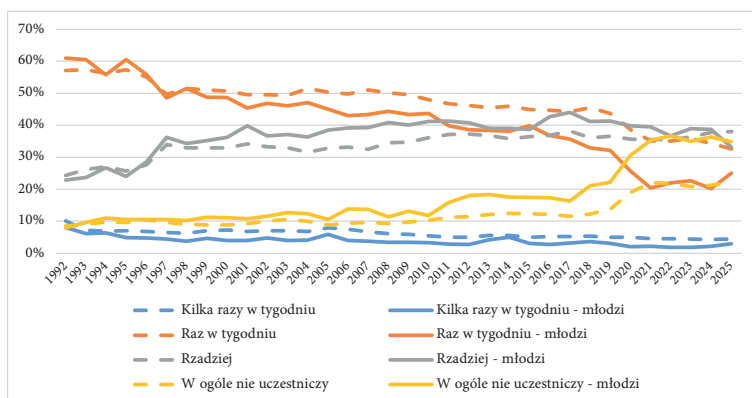
³³ M. Grabowska, *Bóg a sprawa polska ...*, s. 185.

³⁴ Pew Research Center, *The Age Gap in Religion Around the World*, 2018, <https://www.pewresearch.org/religion/2018/06/13/the-age-gap-in-religion-around-the-world/> (dostęp: 19.09.2025).

³⁵ Dane za ten rok obejmują jedynie sześć pierwszych miesięcy.

Po zestawieniu częstotliwości praktyk religijnych najmłodszej kohorty wiekowej z jej obrazem wśród ogółu Polaków nasuwają się dwie obserwacje: w gronie osób w wieku od 18 do 24 lat znacznie szybciej niż wśród ogółu ubywało chodzących do kościoła raz w tygodniu, a szybciej rósł odsetek w ogóle niepraktykujących (obie szczególnie w okresie od 2018 do 2021 roku). Od pandemii jednak dystans młodych do ogółu się nie zmienił, a więc oba trendy zachodzą w takim samym tempie zarówno wśród całego społeczeństwa, jak i w pokoleniu Z. Natomiast w 2025 roku (z którego wyniki po grudniu mogą się okazać odrobinę różne od prezentowanych), wzrosła nieco religijność młodych, podczas gdy wśród ogółu Polaków pozostaje zbliżona do ubiegłorocznej.

Wykres 2. Częstotliwość praktyk religijnych osób w wieku od 18. do 24. roku życia na tle ogółu Polaków

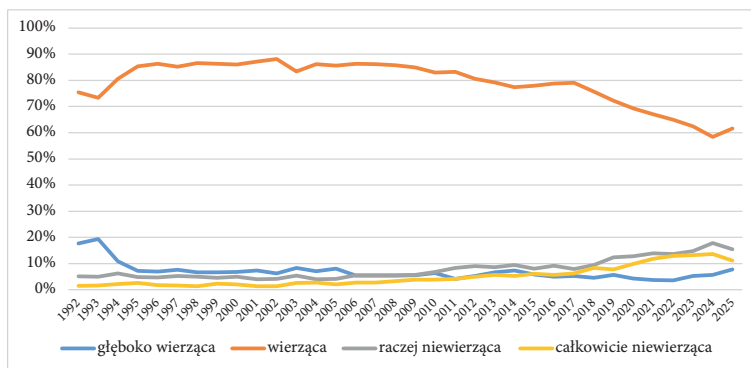
Źródło: opracowanie własne na podstawie cyklicznych badań CBOS.

Deklaracja wiary przedstawiała mniejszą dynamikę przemian religijności Polaków w wieku od 18 do 24 lat (co potwierdza teorię ukazywaną przez socjologów religii, że najpierw odchodzi się od praktyk, a dopiero później może zmieniać się autodeklaracja wiary). Ponownie największy spadek widoczny był w latach 2017–2020, kiedy odsetek osób w wieku od 18 do 24 lat³⁶ identyfikujących się jako całkowicie niewierzące wzrósł z 6% do 10%, a udział młodych uważających się za raczej niewierzących – z 9% do 13%. Odbęło się to kosztem głównie odsetka osób wierzących, podczas gdy udział najbardziej zaangażowanych w życie religijne osób w wieku od 18 do 24 lat w ostatnich dwóch dekadach oscyluje między 4% a 8%. W trakcie i po pandemii COVID-19, podobnie jak w przypadku praktyk religijnych, nastąpiła stabilizacja deklaracji wiary młodych Polaków z wahaniem w granicach 2 punktów procentowych. Natomiast rok

³⁶ W tym okresie kohortę wiekową 18–24 lata stanowiły częściowo osoby z pokolenia Y i częściowo z pokolenia Z.

2025 przyniósł wzrost odsetka wierzących osób z pokolenia Z i spadek udziału niewierzących (całkowicie i raczej).

Wykres 3. Deklaracje wiary osób w wieku od 18. do 24. roku życia na przestrzeni lat

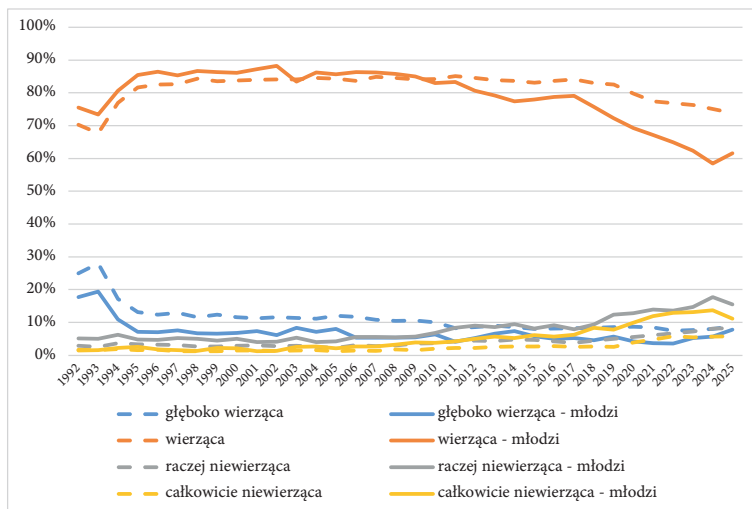

Źródło: opracowanie własne na podstawie cyklicznych badań CBOS.

Ponownie przyglądając się młodemu na tle ogółu Polaków, można zaobserwować kilka ciekawych prawidłowości: po pierwsze spadek odsetka osób wierzących w najmłodszym pokoleniu następował szybciej niż wśród wszystkich Polaków w latach 2018–2024. W tym ostatnim roku dystans między odsetkiem wierzących młodych a analogicznym odsetkiem wśród ogółu był największy w historii pomiarów, ale trend uległ załamaniu w 2025 roku, choć z całą pewnością będzie można tak mówić dopiero po zakończeniu roku. Po drugie udział osób raczej niewierzących rósł mniej gwałtownie wśród młodych niż wśród ogółu, dysproporcja była również największa w 2024 roku, a w obecnym roku się zmniejszyła. I po trzecie, odsetek osób uważających się za całkowicie niewierzące między 2017 a 2023 rokiem rósł szybciej wśród generacji Z niż wśród ogółu, ale wolniej niż spadała częstość praktyk. Dodatkowo trend uległ znacznemu wyhamowaniu w 2025 roku³⁷. Na koniec należy odnotować, że nie widać znaczących zmian w gronie głęboko wierzących – w ostatniej dekadzie dysproporcja między młodymi a ogółem Polaków uznających się za głęboko wierzących oscylowała wokół 3 punktów procentowych, a od 2021 roku dystans ten wykazuje tendencję spadkową.

³⁷ Dane za ten rok obejmują wyłącznie sześć pierwszych miesięcy.

Wykres 4. Deklaracja wiary osób w wieku od 18. do 24. roku życia na tle ogółu Polaków

Źródło: opracowanie własne na podstawie cyklicznych badań CBOS.

Podsumowując, dane dotyczące religijności Polaków w wieku od 18 do 24 lat pozwalają uznać za nadal aktualną diagnozę z 2004 roku, że „zmiany związane z szeroko rozumianą modernizacją społeczną nie pociągają w sposób nieuchronny «upadku» religijności” w Polsce³⁸. Raczej wpisują się w światowe badania ujawniające bardziej złożony obraz, w którym religia zamiast zanikać, przekształca się i dostosowuje do warunków nowoczesności³⁹. Widoczna jest postępująca indywidualizacja religii, która objawia się bardziej radykalnym spadkiem praktyk religijnych wśród młodych niż ich deklaracji wiary. Ożywienie tej ostatniej w 2025 roku⁴⁰ może wynikać ze wzrostu poziomu niepewności spowodowanego zamętem związanym z wojną w Ukrainie po wygraniu wyborów prezydenckich w USA przez Donalda Trumpa i eskalacją konfliktu w Strefie Gazy. Badania prowadzone chociażby tuż po wybuchu światowej pandemii COVID-19 pokazują, że w obliczu destabilizacji i niepewności zaangażowanie religijne daje nadzieję i wsparcie⁴¹. Wydaje się, że 2025 rok z powodu sytuacji geopolitycznej budzi podobny niepokój jak sytuacja na świecie w początkowym

³⁸ J. Mariański, *Co mówi „duch czasu” – sekularyzacja religii i społeczeństwo postsekularne*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 32, 2004, z. 1, s. 77.

³⁹ B. Schewel, *Transformational Post-Secularism: An Overlooked Strand of Thought*, „Journal of the American Academy of Religion”, t. 87, 2019, nr 4, s. 1085–1116. DOI: 10.1093/jaarel/lfz066.

⁴⁰ Dane za ten rok obejmują sześć pierwszych miesięcy.

⁴¹ R. Boguszewski i in., *The COVID-19 Pandemic's Impact on Religiosity in Poland*, „Religions”, t. 11, 2020, nr 12, s. 1–14. DOI: 10.3390/rel1120646.

okresie pandemii. Ten kontekst rzutuje też na wartości, jakie są obecnie ważne dla młodych.

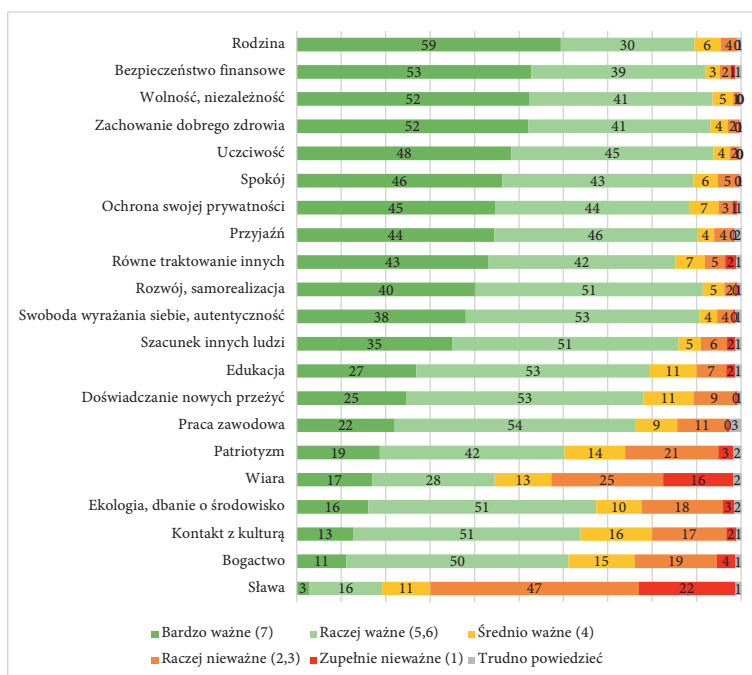
3.2. Hierarchia wartości młodych Polaków

Najważniejsza dla pokolenia Z (osób w wieku od 18 do 29 lat) jest rodzina – 59% osób wskazuje ją jako bardzo ważną (przyznając najwyższy punkt na siedmiostopniowej skali), a kolejne 30% jako ważną (punkty 5 i 6). Odsetek młodych, dla których rodzina nie jest ważną wartością jest znikomy (4%). Zaraz za nią plasuje się w systemie wartości pokolenia Z bezpieczeństwo finansowe, uważane przez ponad połowę (53%) za bardzo ważne, a w sumie 92% osób przyznało bezpieczeństwu finansowemu wartość co najmniej 5 na siedmiopunktowej skali ważności. Powszechnie wśród tej generacji za ważną uznawana jest też wolność, niezależność (w sumie 94%, z czego 52% najwyższych wskazań na skali), którą tylko 1% uznaje za raczej nieważną. Kolejną wartością cenioną przez ogromną większość jest zdrowie (93% odpowiedzi w sumie „bardzo ważne” i „ważne”) i tylko 2% nie traktuje go jako ważnego. Dalej na liście wartości podzielanych przez młodych z generacji Z jest uczciwość (94%), uzyskująca nieco mniej niż 50% maksymalnych ocen na skali. Podobnie często pokolenie Z przypisuje najwyższą punktację wartości, jaką jest spokój (46% najwyższych wskazań). Należy też poczynić uwagę metodologiczną: respondenci nie mieli ograniczeń w udzielaniu odpowiedzi na to pytanie – każdą z 21 prezentowanych wartości oceniali na skali od 1 do 7, więc teoretycznie mogli ocenić każdą wartość jako równie ważną. Nie musieli dokonywać wyboru kilku najważniejszych ani rangować wartości. Wnioskując, na szczycie hierarchii wartości osób w wieku od 18 do 29 lat znajdują się raczej wartości podstawowe niż postmaterialne, jeśli rozumieć przez nie ekologię, rozwój, samorealizację, doświadczanie nowych przeżyć itp.

Wiara zajmuje dość niskie miejsce w systemie wartości i jest najbardziej polaryzująca: zbliżony odsetek generacji Z uważa ją za bardzo ważną (17%), co za całkowicie nieważną (16%). Kolejne 28% osób w wieku od 18 do 29 lat oceniło jej ważność na 5 lub 6 i podobny odsetek przyznał lustrzane wartości: 2 lub 3 (25%). Inaczej mówiąc, w pokoleniu Z udział osób, dla których wiara jest ważna, jest podobny do udziału osób, dla których jest nieważna. Dodatkowo tylko sława uzyskała wyższy odsetek odpowiedzi najniższych (zupełnie nieważna – 22%) niż wiara. W efekcie sławę uznano za najmniej ważną wartość dla generacji Z: tylko 3% określiło ją jako bardzo ważną i 16% jako raczej ważną. Druga od końca wartość – bogactwo – okazała się ważna dla ponad połowy najmłodszych dorosłych Polaków (suma wskazań na odpowiedzi 5, 6 i 7 wynosi 61%), ale częściej niż co piąty przedstawiciel generacji Z uważał je za nieważne (23%). Średnio ważne wartości dla tego pokolenia to obecnie: kontakt z kulturą,

ekologia, dbanie o środowisko, patriotyzm, praca zawodowa, doświadczanie nowych przeżyć, edukacja, szacunek innych ludzi, swoboda wyrażania siebie, autentyczność oraz rozwój, samorealizacja. W przypadku wszystkich tych wartości blisko połowa generacji Z określiła je na 5 lub 6 na skali, a mniejsze odsetki uznały je za bardzo ważne (od 13% wobec kontaktu z kulturą po 40% wobec rozwoju, samorealizacji). Podobne udziały najwyższego punktu na skali i odpowiedzi wskazujących na „raczej ważne” obserwujemy w przypadku ochrony swojej prywatności, przyjaźni i równego traktowania innych – blisko 40% pokolenia Z uważało je za bardzo ważne i raczej ważne. Zajmowały więc wyższe miejsce w hierarchii wartości tej generacji niż praca i edukacja, ale niższe od rodziny, bezpieczeństwa czy spokoju.

Wykres 5. Wartości osób w wieku od 18. do 29. roku życia

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

System wartości pokoleń Z i Y jest pod pewnymi względami różny, ale pod wieloma – znacząco do siebie podobny. Analizując średnie przypisywane wartościom, widać, że mileniałsi nadają ogólnie wyższe oceny na skali niż zetki. Zestaw pierwszych pięciu wartości jest w obu generacjach niemal identyczny. Składa się z rodziny, bezpieczeństwa, zdrowia i uczciwości, a jedyna różnica polega na tym, że w pokoleniu Z do najważniejszych pięciu wartości zalicza się

wolność, niezależność, a wśród milenialsów – spokój. Kolejna różnica polega na znaczeniu przypisywanemu rozwojowi, samorealizacji: w generacji Z zajmuje szóste miejsce w rankingu średnich, a w generacji Y dopiero dwunaste. Dodatkowo jest to jedyna wartość, której średnia w pokoleniu Z jest wyższa niż wśród milenialsów. Poniższa tabela prezentuje średnie przypisywane wartościom w podziale na pokolenia –wyniki oznaczone pogrubioną czcionką ukazują, w którym pokoleniu dana wartość ma średnio większe znaczenie (na podstawie testu średnich t Studenta dla prób niezależnych, który wykazał, jakie różnice pomiędzy wartościami średnimi dla dwóch subpopulacji są statystycznie istotne).

Tabela 1. Średnie przypisywane wartościom przez pokolenie Y i Z

Wartości	Pokolenie Z	Pokolenie Y	Poziom istotności
Rodzina	6,25	6,51	<,001
Bezpieczeństwo finansowe	6,22	6,34	0,024
Wolność, niezależność	6,25	6,27	0,318
Zachowanie dobrego zdrowia	6,21	6,45	<,001
Uczciwość	6,21	6,40	<,001
Spokój	6,03	6,34	<,001
Ochrona swojej prywatności	6,00	6,26	<,001
Przyjaźń	6,03	6,01	0,35
Równe traktowanie innych	5,84	6,00	0,013
Rozwój, samorealizacja	6,04	5,86	0,002
Swoboda wyrażania siebie, autentyczność	5,99	5,98	0,393
Szacunek innych ludzi	5,76	6,07	<,001
Edukacja	5,46	5,64	0,008
Doświadczenie nowych przeżyć	5,45	5,39	0,177
Praca zawodowa	5,41	5,82	<,001
Patriotyzm	4,81	5,19	<,001
Wiara	4,09	4,51	<,001
Ekologia, dbanie o środowisko	4,93	5,33	<,001
Kontakt z kulturą	4,83	5,07	0,002
Bogactwo	4,67	4,57	0,106
Sława	2,90	2,94	0,312

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

Różnice w średnich między pokoleniem Z i Y sięgają co najwyżej 0,42 (w przypadku wiary i 0,41 w przypadku pracy zawodowej). Natomiast większe

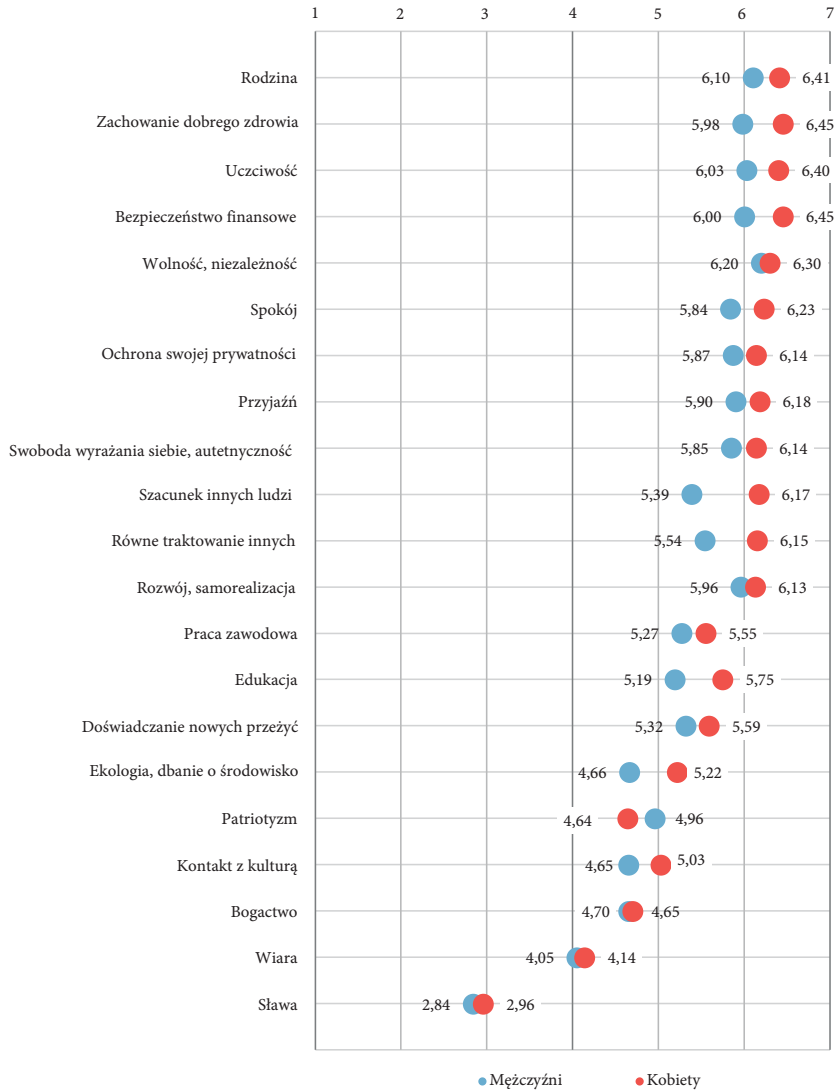
różnice występują między kobietami a mężczyznami⁴² wewnątrz każdego z tych pokoleń – wynoszą nawet 0,80 i nierzadko ok. 0,60. Na uwagę zasługuje też fakt, że kobiety przypisują większe znaczenie wszystkim badanym wartościom niż mężczyźni za wyjątkiem patriotyzmu, który uzyskuje wyższą średnią na siedmiopunktowej skali zwłaszcza wśród męskich przedstawicieli generacji Z. Największe dysproporcje średnich⁴³ między kobietami a mężczyznami dotyczą równego traktowania innych, edukacji, ekologii, dbania o środowisko i kontaktu z kulturą, a więc wartości postmaterialnych. W pokoleniu Z duża różnica występuje też wobec szacunku innych ludzi (0,78) – znacznie bardziej cenionego przez dziewczyny niż chłopaków. W pokoleniu Y istotna dysproporcja dotyczy wiary (0,66), której również częściej kobiety niż mężczyźni przypisują większą rolę. Wartości, którym obie płcie przypisują średnio podobne znaczenie to wśród generacji Z: wolność, niezależność i rozwój, samorealizacja, a w pokoleniu milenialsów: praca zawodowa, bezpieczeństwo finansowe i również wolność, niezależność. Podobne średnie⁴⁴ wśród kobiet i mężczyzn obserwujemy też w przypadku bogactwa i sławy (w obu pokoleniach), ale są one na samym dole hierarchii wartości.

⁴² Liczba kobiet w pokoleniu Z N = 250, liczba mężczyzn N = 259, w pokoleniu Y kobiet zbadano N = 531, a mężczyzn N = 533.

⁴³ Istotne statystycznie, potwierdzone testem średnich t Studenta dla prób niezależnych.

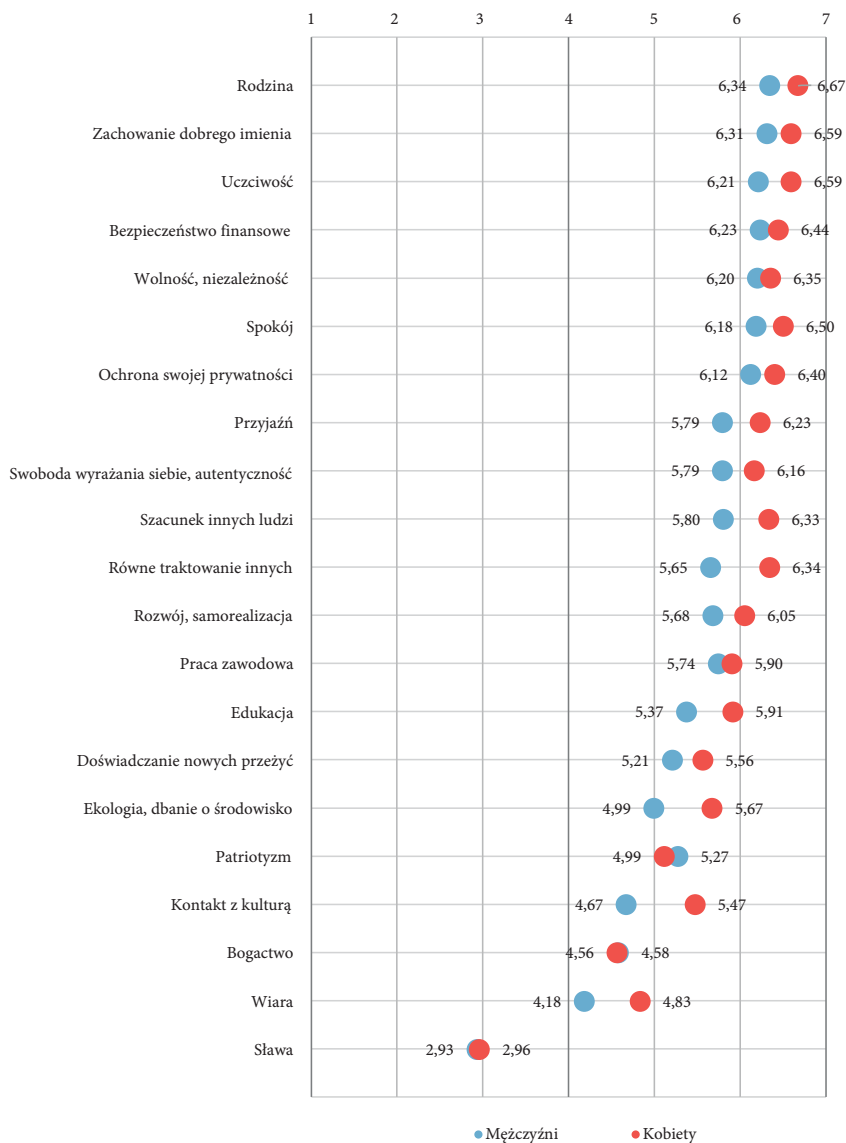
⁴⁴ Różnice między nimi nie są istotne statystycznie – na podstawie testu t Studenta dla prób niezależnych.

Wykres 6. Średnie przypisywane wartościom przez kobiety i mężczyzn z pokolenia Z

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

Wykres 7. Średnie przypisywane wartościom przez kobiety i mężczyzn z pokolenia Y

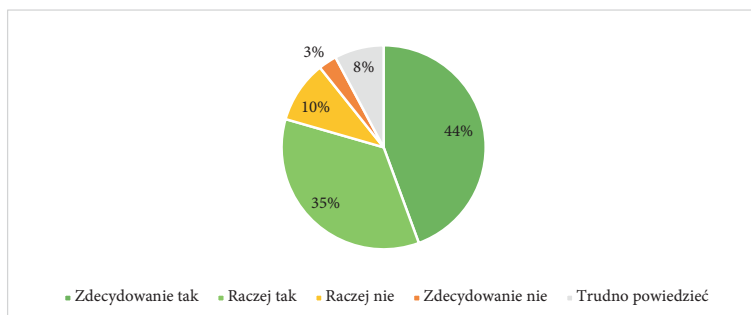

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

3.3. Oczekiwania wobec rodziny

Skoro rodzina zajmuje pierwsze miejsce w hierarchii wartości młodych Polaków, to warto przyrzeć się jej głębiej. Średni wiek osób zawierających związki małżeńskie i średni wiek kobiet rodzących pierwsze dziecko w Polsce świadczą o tym, że moment założenia rodziny przesuwają się od pewnego czasu w okolice 30. roku życia. Badani z pokolenia Z deklaruje, że rodzina jest w ich życiu bardzo ważna, mówią więc o swoim wyobrażeniu i planach dotyczących rodzin. Zdecydowana większość osób niebędących w związku małżeńskim, zapytana, czy w przyszłości chciałaby wziąć ślub, odpowiedziała twierdząco. Ponad dwie piąte (44%) zdecydowanie chciałoby wziąć ślub, a kolejne 35% raczej tak. Tylko trzy na sto osób w wieku od 18 do 29 lat deklaruje, że na pewno nie planuje ślubu, a 10% – raczej nie. Obraz uzupełniają 8% członków generacji Z (niebędących w związku małżeńskim), którzy wybierali odpowiedź „trudno powiedzieć”. W pytaniu ślub nie był sprecyzowany jako kościelny lub cywilny, więc respondenci mogli mieć na myśli dowolny.

Wykres 8. Czy chciał(a)by Pan(i) w przyszłości wziąć ślub? (wśród osób w wieku od 18. do 29. roku życia, niebędących w związku małżeńskim)

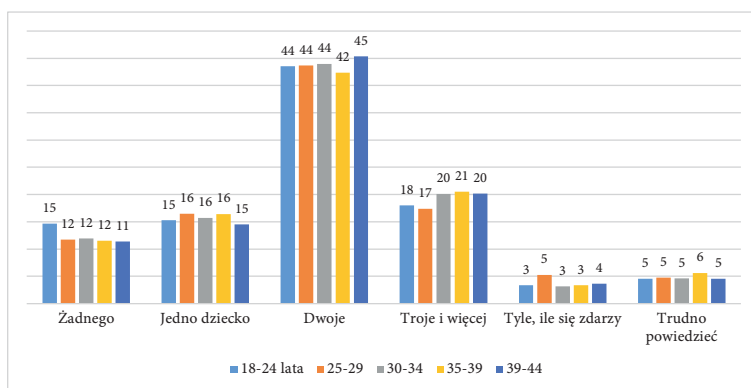

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

Wizja planowanej rodziny obejmuje również oczekiwaną liczbę dzieci. Okazuje się, że osoby z pokolenia Z nie różnią się pod tym względem od starszej generacji Y. Pytanie o to, ile dzieci chcieliby mieć, zostało zadane wszystkim, niezależnie od tego, czy respondent miał już dziecko, czy nie. Najczęściej wskazywaną odpowiedzią w obu młodych pokoleniach było dwoje dzieci – wybierała ją prawie co druga osoba. Tyle też wynosi mediana, co znaczy, że połowa młodych chciałaby mieć dwoje dzieci lub mniej, a druga połowa dwoje dzieci lub więcej. W drugiej kolejności wymarzoną liczbą było troje lub więcej dzieci – dla blisko jednej piątej młodych. Na marginesie warto dodać, że Polacy częściej mają mniej dzieci, niż by chcieli (a nie więcej), inaczej mówiąc, część pragnień pozostaje

niezrealizowana⁴⁵. Trzecią w kolejności odpowiedzią było „jedno dziecko”, którego chciałoby ok. 15% osób w wieku od 18 do 44 lat. Jeśli doszukiwać się jakichś różnic, to w rozbiciu pokoleń na węższe grupy wiekowe okazuje się, że osoby z przedziału od 18 do 24 lat odrobinę częściej niż pozostałe deklarowały, że nie chciałyby mieć żadnego dziecka (15%), a młodzi w wieku od 24 do 29 lat (również należący do generacji Z) – nieco częściej niż przedstawiciele innych roczników chcieliby mieć tyle dzieci, ile się zdarzy (5%). Są to jednak bardzo małe różnice, wręcz w granicach błędu statystycznego (3 punkty procentowe). Podsumowując, pod względem preferowanego modelu rodziny generacja Z nie różni się od milenialsów – zdecydowana większość planuje ślub i miałyby najchętniej tyle samo dzieci, o ilu marzą osoby z pokolenia Y.

Wykres 9. Pożądana liczba dzieci wśród poszczególnych grup wiekowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania CBOS.

4. Dyskusja

Religijność Polaków od lat osiemdziesiątych poprzedniego wieku frapowała czołowych badaczy religii z Zachodu, którzy włączali fakt wysokich wskaźników religijności nad Wisłą w swoje teorie wyjaśniające o charakterze ogólnym. Badacze, tacy jak David Martin⁴⁶ czy Jose Canasova⁴⁷, z jednej strony zdawali

⁴⁵ CBOS, *Bariery zamierzeń prokreacyjnych*, oprac. M. Omyła-Rudzka, Warszawa 2023, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_087_23.PDF (dostęp: 4.12.2025).

⁴⁶ D. Martin, *The Future of Christianity: Reflections on Violence and Democracy, Religion and Secularization*, Ashgate, Farnham–Burlington 2011.

⁴⁷ J. Casanova, *Religion, European Secular Identities, and European Integration*, w: *Religion in an Expanding Europe*, red. T.A. Byrnes, P.J. Katzenstein, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 65–92.

sprawę z procesów sekularyzacyjnych w Europie Zachodniej, a z drugiej pokazywali, że sekularyzacja nie jest procesem uniwersalnym, może zachodzić na rozmaite sposoby, cofać się i przede wszystkim być zależna od kontekstu ideowego i – szerzej – historyczno-społecznego. Charles Taylor pisał o Polsce jako bardzo szczególnym przypadku i był skłonny zarezerwować dla niej „specyficzną ścieżkę” rozwoju religijności⁴⁸. W 2018 roku Grabowska w przekonujący sposób udowodniła tezę o szybkim odchodzeniu od Kościoła najmłodszej kohorty badanych, tzw. młodych dorosłych, i ten trend można było obserwować do 2020 roku. Był on wyjątkowy ze względu na Ogólnopolski Strajk Kobiet, tj. serię masowych protestów, które wybuchły w konsekwencji orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego w sprawie przesłanki dopuszczającej aborcję z powodu nieodwracalnej choroby płodu. Ich przebieg miał charakter nie tylko antyrządowy, lecz także ujawnił wrogość wobec polskiego Kościoła instytucjonalnego i samej religii. Wyniki te wpisywałyby się w hipotezę Ireny Borowik z pierwszej dekady XXI wieku, że zmiany w religijności Polaków będą następować nie tylko powoli, ale i nierównomiernie, a wyrażniej praktyki religijne będą się zmieniać w dwóch grupach – młodzieży i młodych kobiet⁴⁹. Dlaczego więc po przełomowym 2020 roku religijność młodych Polaków nie spada tak jak wcześniej? Być może z powodu rosnącej niepewności spowodowanej nakładającymi się na siebie kryzysami: począwszy od pandemii, przez eskalację konfliktów zbrojnych, aż po brak poczucia stabilności polityczno-gospodarczej w Polsce. Podobną tendencję obserwuje się w Stanach Zjednoczonych, gdzie od 2020 roku odsetek osób uważających się za chrześcijan utrzymuje się na stabilnym poziomie (ok. 63%)⁵⁰. Inglehart uważał, że młodzi najbardziej zostali dotknięci pandemią i kryzysem gospodarczym, który wywołała – wśród młodych dorosłych z 24 krajów zaobserwował pogarszający się stan psychiczny, narastający pesymizm, wrogość oraz obawy o bezrobocie i gospodarkę⁵¹. Podobne nastroje widać w hierarchii wartości młodych Polaków, dla których spokój, zdrowie i bezpieczeństwo są jednymi z najważniejszych wartości.

Pod względem hierarchii wartości generacja Z nie różni się od pokolenia Y, w czasach gdy jej przedstawiciele byli w wieku od 18 do 24 lat. Świadczą o tym chociażby wyniki badań Janusza Mariańskiego z 2009 roku (kiedy osiemna-

⁴⁸ C. Taylor, *A Secular Age*, Harvard University Press, Harvard 2007.

⁴⁹ I. Borowik, *Religijność w Polsce okresu transformacji*, w: *Polska początku XXI wieku. Przemiany kulturowe i cywilizacyjne*, red. K. Frysztański, P. Sztompka, Warszawska Drukarnia Naukowa PAN, Warszawa 2012, s. 339–347.

⁵⁰ Pew Research Center, *Decline of Christianity in the U.S. Has Slowed, May Have Leveled Off*, <https://www.pewresearch.org/religion/2025/02/26/decline-of-christianity-in-the-us-has-slowed-may-have-leveled-off/> (dostęp: 9.09.2025).

⁵¹ M. Lavietes, *Concern over Rich-Poor Divide Seen on the Increase During Pandemic*, Reuters, 23 listopada 2021, <https://www.reuters.com/world/concern-over-rich-poor-divide-seen-increase-during-pandemic-2021-02-23/> (dostęp: 4.12.2025).

stolatkami byli przedstawiciele milenialsów), ukazujące, że rodzina była bardzo ważną wartością dla ponad 90% maturzystów⁵². Wysoko cenioną wartość stanowił również dobrobyt, spokojne życie i szacunek innych ludzi, a więc podobnie jak obecnie w pokoleniu Z (choć oczywiście lista wartości w obu badaniach i sposób pytania o nie był inny – badani maturzyści mogli wskazać maksymalnie pięć wartości). Sława i wiara religijna były jednymi z najrzadziej wskazywanych wartości przez maturzystów w 2009 roku⁵³, natomiast duże znaczenie przypisywali oni wolności. Oznacza to, że system aksjonormatywny dzisiejszych młodych jest podobny do ich rówieśników sprzed 15 lat. Również badania zagraniczne pokazują, że rodzina jest od lat najważniejszą wartością wśród młodych⁵⁴, np. na Słowacji czy w Czechach⁵⁵. Mariański zauważył, że „hierarchia wartości najważniejszych z ważnych nie uległa zasadniczej zmianie”⁵⁶ nawet w długim okresie, obejmującym lata 1988–2017. „Jedyną wartością, która podlegała dość wyraźnym zmianom”⁵⁷, była wiara, której znaczenie zmalało zarówno wśród wyborów jednokrotnych, jak i wielokrotnych. Jednocześnie warto zwrócić uwagę, że w wieloletnich badaniach Mariańskiego nie widać tak znaczących różnic między kobietami a mężczyznami, jakie zarysowują się w ostatnich latach⁵⁸.

Prezentowane powyżej analizy potwierdzają też najnowsze badania dotyczące wartości pokolenia Z⁵⁹. Aktualna wydaje się teza Krystyny Szafraniec z 2011 roku (a więc odnosząca się do pokolenia Y):

Tak wysoka ranga rodziny może być interpretowana jako wyraz polskiej specyfiki (rodzina zawsze zajmowała czołowe miejsce w hierarchii wartości życiowych Polaków), lecz równie dobrze można założyć, że tak silne przywiązanie do rodziny jest dzisiaj nie tylko wyrazem trwałości tradycji, lecz również symptomem zmiany – narastającej potrzeby

⁵² J. Mariański, *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 145.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ M. S. Ashilova i in., *The Value System of Modern Youth after the COVID-19 Pandemic*, „The Education and Science Journal”, t. 25, 2023, nr 7, s. 172–191. DOI: 10.17853/1994-5639-2023-7-172-191; M.G. Kuźniar, *Contemporary Family Attitudes and Values in Czech Society*, „Colloquia Theologica Ottoniana”, t. 40, 2024, s. 65–88. DOI: 10.18276/cto.2024.40-04.

⁵⁵ U. Swadźba, *Różnice i podobieństwa. Miejsce religii i rodziny w systemie wartości społeczeństwa polskiego, czeskiego i słowackiego*, „Górnśląskie Studia Socjologiczne” 2015, s. 101–122.

⁵⁶ J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 341.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ M. Tyrała, *Zmiany pokoleniowe a zachowania wyborcze. Na przykładzie wyborów parlamentarnych w Polsce w 2019 roku*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2022, nr 1, s. 99–115. DOI: 10.14746/ssp.2022.1.5.

⁵⁹ K. Ragin-Skorecka, R. Falfer, *Values and Expectations of Generation Z*, „Scientific Papers of Silesian University of Technology” 2024, nr 201, s. 289–302. DOI: 10.29119/1641-3466.2024.201.22.

oparcia, intymności i więzi w świecie, który narusza trwałe identyfikacje, wprowadza zmienność i powierzchowność kontaktów, naraża na samotność⁶⁰.

Specyfika obecnego okresu (ostatnich pięć lat) otwiera jednak nowe pytania: Czy współczesna sytuacja na świecie, w której przyszło dorastać pokoleniu Z, jest krótkotrwałym wstrząsem? Czy doprowadzi do zmiany systemu wartości pokolenia Z w porównaniu do Y? „Pandemia koronawirusa, ogarniająca niemal cały świat, wywołała znaczne konsekwencje o charakterze politycznym, gospodarczym, społecznym, moralnym i religijnym”⁶¹. Następujące po niej kryzysy gospodarcze (szczególnie dotkliwa dla jednostek inflacja i niepewność ekonomiczna), kryzys samotności i szerzej – zdrowia psychicznego – a także kryzys humanitarny związany z konfliktami zbrojnymi we wschodniej Europie i Strefie Gazy pozwalają postawić tezę o odwróceniu przemian wartości ku materialistycznym w przypadku młodego pokolenia ze względu na zagrożenie bezpieczeństwa. Monitorowanie, na ile obecny kryzys można nazwać krótkotrwałym, a na ile zmiana wartości najmłodszego pokolenia będzie trwała, wydaje się jednym z ważniejszych kierunków dalszych badań w tym obszarze.

5. Wnioski

Niniejszy artykuł dowodzi, że religijność w Polsce jest i będzie stanowić dla jednych dowód na obronę tezy o trwałości lub powrocie religii w nowoczesnym świecie, mimo modernizacji społeczno-ekonomicznej, a dla drugih będzie wymagać wyjaśnienia, jak wpisuje się w teorię sekularyzacji. „Procesy sekularyzacyjne i indywidualizacyjne dokonują się bez wątpienia w społeczeństwie polskim, ale interpretacje tego faktu mogą być różne. Nie ma żadnej dziejowej konieczności ani automatyzmu w przemianach religijności”⁶², a dane za 2025 rok wydają się na ten moment nie wpisywać w dotychczasowy trend.

Ograniczeniem prezentowanych analiz jest fakt, że dotyczą one wyłącznie wąskiego obszaru – deklarowanych wartości i religijności. Wykazały jednak, że wewnątrzpokoleniowe różnice (pomiędzy kobietami a mężczyznami) są bardziej znaczące niż między generacją Y i Z. Jest to argument za koniecznością refleksji nad tym, czy podział na pokolenia co 15 roczników nie jest sztuczny, a słuszność mieli klasyki socjologii zajmujący się problematyką pokoleń. Maria

⁶⁰ K. Szafraniec, *Orientacje życiowe uczącej się młodzieży*, w: *Młodzież jako problem i jako wyzwanie ponowoczesności. Z prac Sekcji Socjologii Edukacji i Młodzieży PTS 2011*, t. 2, red. K. Szafraniec, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 35.

⁶¹ J. Mariański, S.H. Zaręba, *Rodzina jako wartość w czasie pandemii*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 13, 2021, nr 2, s. 5–21. DOI: 10.18290/rns21492.3.

⁶² J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna...*, s. 400.

Ossowska (na początku lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku) pisała, że na jedno stulecie składają się trzy pokolenia, a dzieje się tak dlatego, że ojciec jest przeciętnie starszy od swoich dzieci o 30 lat⁶³. Kluczowe w klasycznym definiowaniu pokolenia było jednak przynależenie do wspólnej przestrzeni historyczno-społecznej (termin *Generationslagerung* Karla Mannheima⁶⁴), tj. „wspólny dla całej generacji kontekst warunków społecznych, ekonomicznych, politycznych i kulturowych”⁶⁵, z których wynika wspólnota przeżyć, doświadczeń i wartości. Współcześnie zwraca się uwagę, że pojęcie pokolenia stosuje się „nie tyle dla wyodrębnienia w sposób precyzyjny odpowiadających im kategorii społecznych, ale dla stworzenia przydatnej heurystycznie etykiety dla nazwania zjawisk, jakie się pojawiają w konsekwencji zachodzących w społeczeństwie procesów zmian. Często mają one charakter nośnych metafor”⁶⁶. Konkretna generacja jest więc traktowana nie jako zmienna wyjaśniana, lecz jako zjawisko wyjaśniające inne zjawisko. Przykładów takiego mechanizmu jest wiele: to zarówno „Pokolenie Kolumbów”, jak i „pokolenie Marca ’68”, „pokolenie dzieci kwiatów”, „pokolenie Solidarności”, jak i omawiane tutaj „pokolenie Y” czy „pokolenie Z”. Już w 1979 roku Robert Wohl zauważył, że używanie terminu „pokolenie” jest zwyczajnie modne. Sformułował nawet pojęcie *generationalism*⁶⁷ (jako połączenie słów *generation* i *rationalism*), którym tłumaczył, dlaczego używanie słowa *generation* w brytyjskiej debacie publicznej oceniać można jako wykalkulowane i racjonalne. Być może współcześnie ulegliśmy modzie łatwego etykietowania, zapominając o refleksji teoretycznej nad koncepcją pokolenia.

To z kolei prowadzi do wniosków metodologicznych – mając jako przedmiot badania określoną grupę, warto te same pytania postawić innej grupie, stanowiącej tło dla pierwszej. W przypadku najmłodszych dorosłych Polaków takim punktem odniesienia była nieco starsza generacja milenialsów, która w dyskursie medialnym jest opisywana jako różna od generacji Z. Badanie na reprezentatywnej próbie pokazało, że różnice te są mniejsze od różnic między kobietami a mężczyznami. Ten wątek zasługuje na odrębny artykuł, niezgodność światopoglądowa między młodymi kobietami a mężczyznami prowadzi bowiem do trudności w znalezieniu partnerów o podobnych wartościach. Zjawisko to jest opisane jako *gender-generation gap*⁶⁸ i obserwowane m.in. w Stanach

⁶³ M. Ossowska, *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2, s. 49.

⁶⁴ K. Mannheim, *Das Problem der Generationen*, „Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie”, t. 7, 1928, z. 2, s. 157–185.

⁶⁵ D. Hildebrandt-Wypych, *Pokolenia młodzieży – próba konceptualizacji*, „Przegląd Pedagogiczny” 2009, nr 2, s. 109.

⁶⁶ M. Niezgoda, *Czy pokolenie może być stracone?*, w: *Polityka Młodzieżowa. Problemy i Perspektywy*, red. S. Schudło, P. Długosz, Shvydkodruk, Drohobycz–Przemyśl 2014.

⁶⁷ R. Wohl, *The Generation of 1914*, Harvard University Press, Cambridge 1979.

⁶⁸ R. Shorrock, *Cohort Change in Political Gender Gaps in Europe and Canada: The Role of Modernization*, „Politics & Society”, t. 46, 2018, nr 2, s. 135–175; M.M. van Dittmars, *Political Sociali-*

Zjednoczonych, Niemczech czy Korei Południowej. Różnice światopoglądowe między młodymi kobietami a mężczyznami ujawniono również w tym badaniu i należy przyrzeć się, na ile wpisują się w omawiane zjawisko, a przede wszystkim, jak wpłyną na ścieżki życiowe młodych, w tym niezrealizowanie planów prokreacyjnych i w ogóle założenia rodziny.

Bibliografia

- Abramson P.R., Inglehart R., *Generational Replacement and Value Change in Eight West European Societies*, „British Journal of Political Science”, t. 22, 1992, nr 2, s. 183–228.
- Ashilova M.S., Kim O. Ya., Begalinov A.S., Begalinova K.K., *The Value System of Modern Youth after the COVID-19 Pandemic*, „The Education and Science Journal”, t. 25, 2023, nr 7, s. 172–191. DOI: 10.17853/1994-5639-2023-7-172-191.
- Bauman Z., *Plynna nowoczesność*, tłum. T. Kunz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.
- Beck U., *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Cieśla, Scholar, Warszawa 2002.
- Berger P.L., *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*, tłum. W. Kurdziel, Nomos, Kraków 2005.
- Boguszewski R., Bożewicz M., Makowska M., Podkowińska M., *The COVID-19 Pandemic's Impact on Religiosity in Poland*, „Religions”, t. 11, 2020, nr 12, s. 1–14. DOI: 10.3390/rel11120646.
- Boguszewski R., Bożewicz M., *Religijność i moralność polskiej młodzieży – zależność czy autonomia?*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 62, 2019, nr 4, s. 31–52. DOI: 10.31743/zn.2019.62.4.02.
- Borowik I., *Religijność w Polsce okresu transformacji*, w: *Polska początku XXI wieku. Przemiany kulturowe i cywilizacyjne*, red. K. Frysztański, P. Sztompka, Warszawskie Wydawnictwo Naukowe PAN, Warszawa 2012, s. 339–347.
- Casanova J., *Musimy akceptować religijne dziedzictwo*, „Dziennik” 2008, nr 211, dodatek „Europa” nr 38, s. 4.
- Casanova J., *Religion, European Secular Identities, and European Integration*, w: *Religion in an Expanding Europe*, red. T.A. Byrnes, P.J. Katzenstein, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 65–92.
- CBOS, *Bariery zamierzeń prokreacyjnych*, oprac. M. Omyła-Rudzka, Komunikat z badań nr 87/2023, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2023, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_087_23.PDF (dostęp: 4.12.2025).
- Cizreli B., Özyurt C., *The Condition of Religion in Modern, Post-Modern, Global Transformation Processes: Critical Contribution to Theories of Religion*, „Küllüye”, t. 3, 2022, nr 2, s. 82–107. DOI: 10.48139/aybuküllüye.1038857.
- Dassonneville R., *Change and Continuity in the Ideological Gender Gap: A Longitudinal Analysis of Left-Right Self-Placement in OECD Countries*, „European Journal of Political Research”, t. 60, 2020, nr 1, s. 225–238. DOI: 10.1111/1475-6765.12384.
- The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, red. P.L. Berger, William B. Eerdmans Publishing Company–Grand Rapids, Michigan 1999.

zation, *Political Gender Gaps and the Intergenerational Transmission of Left-Right Ideology*, „European Journal of Political Research”, t. 62, 2022, nr 1, s. 3–24. DOI: 10.1111/1475-6765.12517; R. Dassonneville, *Change and Continuity in the Ideological Gender Gap: A Longitudinal Analysis of Left-Right Self-Placement in OECD Countries*, „European Journal of Political Research”, t. 60, 2020, nr 1. DOI: 10.1111/1475-6765.12384.

- Firlit E., Hainz M., Libiszowska-Żółtkowska M., Pickel G., Pollack D., *Pomiędzy sekularyzacją i religijnymżywieniem*, Ignatianum, Kraków 2012.
- Gagatek K., Karaś U., Kelsz J., *Stan Młodych 2025*, Fundacja ważne sprawy, Warszawa 2025.
- Georgiu G., *Reversibility of Secularization a Thesis Confirmed in Post-Modernity*, „European Journal of Science and Theology”, t. 10, 2014, nr 2, s. 5–16.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. Ja i społeczeństwo w epoce późniejszej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Grabowska M., *Bóg a sprawa polska. Poza granicami teorii sekularyzacji*, Scholar, Warszawa 2018.
- Habermas J., *Wierzyć i wiedzieć*, tłum. M. Łukasiewicz, „Znak” 2002, nr 9, s. 8–21.
- Hildebrandt-Wypych D., *Pokolenia młodzieży – próba konceptualizacji*, „Przegląd Pedagogiczny” 2009, nr 2, s. 105–124.
- Inglehart R., *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, Princeton 1997.
- Inglehart R., *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977.
- Inglehart R., Welzel C., *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Kaczmarek J., *Postsekularyzm – mikro- czy megatrend?*, „Przegląd Religioznawczy”, t. 4, 2019, 35–46.
- Kuźniar M., *Contemporary Family Attitudes and Values in Czech Society*, „Colloquia Theologica Ottoniana”, t. 40, 2024, s. 65–88. DOI: 10.18276/cto.2024.40-04.
- Kwiecińska M., Teneta D., *System wartości i wzorce myślenia pokolenia Z w kontekście zdolności organizacji do zmian – wyniki badań*, w: *W kręgu zmiany organizacyjnej. Księga jubileuszowa z okazji 45-lecia pracy naukowo-dydaktycznej Profesora Grażyny Osbert-Pociechy*, red. J. Lichtarski, S. Nowosielski, C. Zajac, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2024, s. 83–95, DOI: 10.15611/2024.14.7.06.
- Lavietes M., *Concern over Rich-Poor Divide Seen on the Increase During Pandemic*, Reuters, 23 listopada 2021, <https://www.reuters.com/world/concern-over-rich-poor-divide-seen-increase-during-pandemic-2021-02-23/> (dostęp: 4.12.2025).
- Lisiak E., Morytzt-Balska E., *Polska w liczbach 2023*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2023.
- Mannheim K., *Das Problem der Generationen*, „Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie”, t. 7, 1928, z. 2, s. 157–185.
- Mariański J., *Co mówi „duch czasu” – sekularyzacja religii i społeczeństwo postsekularne*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 32, 2004, z. 1, s. 49–83.
- Mariański J., *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.
- Mariański J., *Księdza Profesora Jana Szymczyka narracja socjologiczna o wartościach*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 67, 2024, nr 1, s. 5–23. DOI: 10.31743/znkul.16983.
- Mariański J., *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Mariański J., *Sekularyzacja, desekularyzacja, nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Nomos, Kraków 2013.
- Mariański J., *Socjologia i moralność. Czym jest i dokąd zmierza socjologia moralności?*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019.
- Mariański J., Zaręba S.H., *Rodzina jako wartość w czasie pandemii*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 13, 2021, nr 2, s. 5–21. DOI: 10.18290/rns21492.3.
- Martin D., *The Future of Christianity: Reflections on Violence and Democracy, Religion and Secularization*, Ashgate, Farnham–Burlington 2011.
- Marzęcki R., *Orientacje ideologiczne i lewicowo-prawicowa samoidentyfikacja młodych Polek i Polaków. Obraz politycznej przepaści płciowo-pokoleniowej*, „Przegląd Politologiczny” 2023, nr 3, s. 5–18. DOI: 10.14746/pp.2023.28.3.1.

- Niezgoda M., *Czy pokolenie może być stracone?*, w: *Polityka Młodzieżowa. Problemy i Perspektywy*, red. S. Schudło, P. Długosz, Shvydkodruk, Drohobycz–Przemyśl 2014, s. 12–18.
- Norris P., Inglehart R., *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*, tłum. R. Babińska, Nomos, Kraków 2006.
- Ossowska M., *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2, s. 47–51.
- Pew Research Center, *The Age Gap in Religion Around the World*, 2018, <https://www.pewresearch.org/religion/2018/06/13/the-age-gap-in-religion-around-the-world/> (dostęp: 9.09.2025).
- Pew Research Center, *Decline of Christianity in the U.S. Has Slowed, May Have Leveled Off*, <https://www.pewresearch.org/religion/2025/02/26/decline-of-christianity-in-the-us-has-slowed-may-have-leveled-off/> (dostęp: 9.09.2025).
- Ragin-Skorecka K., Falfer R., *Values and Expectations of Generation Z*, „Scientific Papers of Silesian University of Technology” 2024, nr 201, s. 289–302. DOI: 10.29119/1641-3466.2024.201.22.
- Schewel, B., *Transformational Post-Secularism: An Overlooked Strand of Thought*, „Journal of the American Academy of Religion”, t. 87, 2019, nr 4, s. 1085–1112. DOI: 10.1093/jaarel/lfz066.
- Shorrocks R., *Cohort Change in Political Gender Gaps in Europe and Canada: The Role of Modernization*, „Politics & Society”, t. 46, 2018, nr 2, s. 135–175. DOI: 10.1177/00323292177516.
- Speczyńska D., *Habermas o religii w polityce*, „Etyka”, t. 48, 2014, s. 69–88.
- Swadźba U., *Różnice i podobieństwa. Miejsce religii i rodziny w systemie wartości społeczeństwa polskiego, czeskiego i słowackiego*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne” 2015, s. 101–122.
- Szafraniec K., *Orientacje życiowe uczącej się młodzieży*, w: *Młodzież jako problem i jako wyzwanie ponowoczesności. Z prac Sekcji Socjologii Edukacji i Młodzieży PTS 2011*, t. 2, red. K. Szafraniec, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 31–52.
- Szymczyk J., *Odkrywanie wartości. Z problematyki socjologiczno-aksjologicznej*, Polihymnia, Lublin 2004.
- Szymczyk J., *Socjologiczne rozumienie wartości w aspekcie relacjonistycznym*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 62, 2019, nr 3, s. 35–54. DOI: 10.31743/zn.2019.62.3.03.
- Taylor, A *Secular Age*, Harvard University Press, Harvard 2007.
- Tyrała M., *Zmiany pokoleniowe a zachowania wyborcze. Na przykładzie wyborów parlamentarnych w Polsce w 2019 roku*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2022, nr 1, s. 99–115. DOI: 10.14746/ssp.2022.1.5.
- van Ditmars M.M., *Political Socialization, Political Gender Gaps and the Intergenerational Transmission of Left-Right Ideology*, „European Journal of Political Research”, t. 62, 2022, nr 1, s. 3–14. DOI: 10.1111/1475-6765.12517.
- Wohl R., *The Generation of 1914*, Harvard University Press, Cambridge 1979.
- Zielińska K., *Spory wokół teorii sekularyzacji*, Nomos, Kraków 2009.